

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας

## ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΛΑΜΠΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΑΥΤΗΣ (ιδία κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν)

Ὁ αἰμνήστος Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις ἐγεννήθη ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου Κρήτης. Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἔκαλεῖτο *Κάτω Σύβριτος* ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν<sup>1</sup>, ὑπῆγετο δὲ μέχρι τέλους τῆς β' βυζαντινῆς περιόδου (1204) εἰς τὴν *ἐπισκοπὴν Συβρίτου*<sup>2</sup>. Τὸ σημερινὸν ὄνομα ὀφείλει ἡ ἐπαρχία εἰς ὁμόνυμον χωρίον, καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὑπῆγετο εἰς τὴν *ἐπισκοπὴν Λάμπης*.

Διὰ τὰ μετὰσχὺ καὶ ἐγὼ τοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ αἰμνήστου μεγάλου διδασκάλου καὶ ἐπιφανοῦς συμπατριώτου μου, εὐσεβοῦς δὲ Χριστιανοῦ, τιμητικοῦ τόμου, μὲ θέμα ἔχον σχέσιν πρὸς αὐτόν, ἔγραψα τὰ περαιτέρω περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης, ἀναφερόμενα ἰδίᾳ εἰς τὴν τουρκοκρατίαν, διὰ τὴν ἀποτίναξιν τῆς ὁποίας ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις εἰργάσθη λόγῳ καὶ ἔργῳ, καλὰ μὲν καὶ ὅλῳ.

### Α' - Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ

Δὲν θὰ ἐξετάσω ἔδῳ τὰ τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης κατὰ τοὺς πρώτους ὀκτὼ αἰῶνας· οὐ μόνον διότι τὰ γεωγραφικὰ αὐτῆς ὅρια δὲν συμπίπτουν μὲ τὰ σημερινά, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ προσφάτως συνάδελφος εἰδικώτατος συνεξήτασε τὸ θέμα τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἰδίᾳ τῶν *τακτικῶν* καὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς συνόδους<sup>3</sup>. Θ' ἀναφέρω ἀπλῶς τὸν συσχετισμὸν τῆς ἀρχαίας *Λάμπας*, πόλεως

1. Στ. Ξανθοῦ διδίου, 'Επαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης, ΕΕΒΣ 3, 1926, σ. 52.

2. Ποβλ. V. Laurent, Le synodicon de Sybrita et les métropolitans de Crète aux X - XIII siècles, ΕΟ 32, 1933, σσ. 385 - 412.

3. Γερασίου Ι. Κονιδάκη, Αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι καὶ τοῦ ι' αἰῶνος, «Κρητικὰ Χρονικά» 7, 1953, σσ. 462 - 478.

κειμένης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης, παρὰ τὴν σημερινὴν 'Αργυρούπολιν' καὶ τῆς ἐπισκοπῆς *Λάπης*, *Λάμπης* ἢ *Λάππας*<sup>2</sup>. Ὅμοίως ὅτι τὴν ἐπισκοπὴν γινώσκουμεν πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ «μαρτυρίου» τῶν 'Αγίων Δέκα μαρτύρων ἐν Κρήτῃ, τῶν ἐπὶ Δεκίου μαρτυρησάντων. Τὸ σχετικὸν ἀγιολογικὸν κείμενον σφύζεται εἰς ἐκτενεστέραν μορφήν, προμεταφραστικὴν<sup>3</sup>, ἔχουσαν κατὰ τὸν ἐκδότην τοῦ ὥς πρότυπον πιθανῶς κείμενον γραφὲν ἐν Γορτύνῃ κατὰ τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα. Δεύτερον εἰς συναξαριακὴν<sup>4</sup>. 'Αναγινώσκεται εἰς τὴν πρώτην : «*Τίτος γέγονεν πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γορτύνῃ μητροπόλεϊ ἀγιωτάτης ἐκκλησίας, χειροτονήσας καὶ αὐτὸς ἐν τε Κνώσῳ καὶ Χερ(ρ)ονήσῳ, Ἱεραπύτῃ καὶ Ἐλευθέρῃ, Λάπῃ καὶ Κυθωνίᾳ, Καντάνῳ καὶ Κισάμῳ ταῖς πόλεσιν ἐπισκόπους*»<sup>5</sup>. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης εἶναι ἀποστολική. "Οτι δ' εἶναι ἀρχαιοτάτη συνάγεται ἐκ τῆς μαρτυρουμένης συμμετοχῆς ἐπισκόπων αὐτῆς εἰς συνόδους<sup>6</sup>· οὕτως εἰς τὴν τοῦ 431 μετέσχεν ὁ Πέτρος, εἰς τὴν τοῦ 451 ὁ Δημήτριος, τὸ 457 - 458 ἀπαντᾷ ἐν ἀναφορᾷ ὁ Προσδόκιος, τοῦ 667 ὁ Ἰωάννης (πιθανῶς ὁ αὐτὸς τὸ 680) καὶ εἰς τὴν τοῦ 780 ὁ Ἐπιφάνιος<sup>7</sup>. Ὅμοίως ἀναφέρεται ἡ πόλις *Λάμπη(αι)* εἰς τὸν Ἱεροκλέους Συνέκδημον<sup>8</sup>, ὁ *Λάπης* εἰς τακτικὸν τοῦ ἡ' αἰ. (Λέοντος Γ' - Κωνσταντίνου

1. Ξανθοῦδίδης, "Ενθ' ἀνωτ., σ. 53, σημ. 1. Margarita Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, II, Roma 1939, σσ. 191 - 209 : Lappa.

2. Πρβλ. Pauly - Wissowa, RE, XII, στ. 787 - 788, ὅπου καὶ αἱ μαρτυρίαι. Ὁ Ν. Σταυράκης, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1890, σσ. 81 - 83, διαχωρίζει τὴν Λάμπην τῆς πόλεως Λάππας. Ἀλλ' ἤδη Στέφανος ὁ Βυζάντιος (Westermann, σ. 181) παρέδωκεν : «*Λάμπη, πόλις Κρήτης... τὸ ἔθνικόν Λαμπαῖος... Σενίων δὲ ἐν Κρητικοῖς διὰ δύο π γράφει τὴν πόλιν τὴν κρητικὴν καὶ διὰ δύο α καὶ διὰ τοῦ η*», ὁδηγήσας εἰς τὴν ὁρθὴν ἀποψιν. "Οτι δὲ εἶναι δυνατόν ἐκκλησιαστικῶς νὰ δοθῇ τὸ ὄνομα πόλεως εἰς ἐπισκοπὴν μακρὰν αὐτῆς κειμένην, πρβλ. ἐν Κρήτῃ τὴν ἐπισκοπὴν *Πέτρας*, ἐδρεύουσαν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μεραμπελλοῦ (χωμόπολις Νεάπολις > Νεοχώρι). Πόλισμα *Πέτρα* δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν γεωγραφικὴν περιφέρειαν τῆς ἐπισκοπῆς. Ἡ ἀρχαία ἐπισκοπὴ Ἱεραπύτνης > Ἱεραπέτρας ἐχωρίσθη ποτὲ εἰς δύο : εἰς τὴν Ἱερᾶς καὶ εἰς τὴν Πέτρας. Ἡ δὲ Ἱερᾶς συνεχωνεύθη εἰτα μετὰ τῆς Σητείας, ἐξ ὧν προέκυψεν ἡ νῦν Ἱεροσητείας!

3. Pio Franchi de' Cavalieri, *I dieci martiri di Creta*, ἐν «*Miscellanea Giovanni Mercati*» volume V, Città del Vaticano 1946, σσ. 7 - 40 (τὸ κείμενον ἀπὸ τῆς σ. 28). "Οτι τὸ κείμενον δὲν εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένον τοῦ Μεταφραστοῦ ὑπεστήριξα ἐν ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 92.

4. Παρὰ Migne, PG 117, στ. 224.

5. Cavalieri, "Ενθ' ἀνωτ., σ. 40.

6. Τὰς σχετικὰς περὶ τῶν ἐπισκόπων Λάμπης εἰδήσεις μέχρι καὶ τοῦ ἡ' αἰ. συνεχέντηρσεν ἡ Guarducci, "Ενθ' ἀνωτ., σ. 194.

7. M. Le Quien, *Oriens Christianus*, Parisiis 1740, II, σ. 268. Πρβλ. Guarducci, "Ενθ' ἀνωτ., 194, Schwartz, ACO II, I, 1, πολλαχοῦ, ὅπου τὸ ὄνομα τῆς πόλεως *Λάππα* ἢ *Λάμπη* (κατὰ τὸ 451).

8. Ἐκδοσις Honigmann, 1935, σ. 19α.

Ε')<sup>1</sup>, ὁ Λάμπων εἰς δύο τακτικά τῶν ἀρχῶν τοῦ θ' αἰ. (Parthey)<sup>2</sup>, ἀπουσιάζει, διὰ τὴν ἀραβοκρατίαν, κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἀπὸ τὰ μέχρη τοῦ Τσιμισκῆ τακτικά, καὶ ἐπανευρίσκεται ὁ Λάμπης εἰς τακτικὸν 3 Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου τοῦ 980 μ. Χ.<sup>3</sup> Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ Λάμπης κατέχει τὴν ἑβδόμην θέσιν, μετὰ τὸν Ἀγρίου καὶ πρὸ τοῦ Κυδωνίας<sup>4</sup>.

Ἐπίσης ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης δὲν ἀναφαίνεται κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ Φραγκοκρατίαν (1204–1645), προφανῶς διὰ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν δύο ὑπ' αὐτὴν ἐπαρχιῶν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Ρεθύμνης, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο Calamoniensis<sup>5</sup>.

Ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης ἀνασυνέστη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκδίωξιν ἐκ τῆς μεγαλονήσου τῶν Ἑνετῶν, ὅτε ἡ Ὁρθόδοξος Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ἡ ὑπαγομένη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπετράπη καὶ πάλιν νὰ ἔχῃ ἐν τῇ μεγαλονήσῳ μητροπολίτην καὶ ἐπισκόπους. Μία τῶν ἀνασταθεισῶν ἐπισκοπῶν ὑπῆρξε καὶ ἡ Λάμπης, ἡ ὁποία ἔσχε περιπετείας τινὰς κατὰ τοὺς δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας ὅτε αἱ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐπαρχίας διετέλεσαν τουρκοκρατούμεναι (1645–1898). Πότε ἐξελέγη ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Λάμπης, μετὰ τὸ 1645, δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω.

Ὅτι ὁμοῦς ἦτο ἐν λειτουργίᾳ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰ. εὐλογον. Οὕτως ὁ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος εἰς τὸ Συνταγμάτιον περὶ τῶν

1. Γερ. Κονιδάρης, "Ενθ' ἄνωτ., Πίναξ Α'.

2. Αὐτόθι, Πίναξ Β'.

3. Αὐτόθι, Πίναξ Β'. Πρβλ. καὶ τὸ φερόμενον τακτικὸν ὡς «παρὰ βασιλέως Λέοντος τοῦ Σοφοῦ» παρὰ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμος πέμπτος, Ἀθήνησι 1855, σ. 474.

4. Ἰδιαίτερον θέμα εἶναι τίς εἶναι ὁ ἐπὶ πατριάρχου Λουκᾶ τοῦ Χρυσοβέργῃ (1156–1169) ἐπὶ συνόδῳ συγκαληθείσης ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τῷ 1166 Δημήτριος Λάμπης ὁ γράψας περὶ τοῦ «ὁ πατήρ μου μείζων μου ἔστι» καὶ καταδικασθεὶς διὰ τοῦτο. Ὁ Ε. Γ. Παντελάκης, ΜΕΕ 9, 1929, σ. 130α, θέλει αὐτὸν ἐκ Λάμπης τῆς Φρυγίας. Ὁ Βασ. Κ. Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1948, ἐν σ. 390, δίδων περισσοτέρας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας, τὸν θεωρεῖ ἐπίσκοπον Λάμπης. Ἐξ ἄλλου τὸ «Συνδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας», ὡς ἔχει νῦν ἐν τῷ Τριφδίῳ, περιέχει τὸν κάτωθι ἀναθεματισμὸν: «Γεροντίῳ, τῷ ἐκ Λάμπης μὲν ὀρρωμένῳ, ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ τὸν ἰὸν τῆς μουσαρᾶς αὐτοῦ αἰρέσεως ἐξεμέσαντι, καὶ ἡλειμμένον ἑαυτὸν ἀποκαλέσαντι, ἐν' ἀνατροπῇ, φεῖ! τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ, σὺν τοῖς διεστραμμένοις αὐτοῦ δόγμασι, καὶ συγγράμμασι, καὶ τοῖς ὁμόφροσιν αὐτοῦ, ἀνάθεμα τοῖς». Πρβλ. καὶ Migne, PG CXX, στ. 736, ὅπου τὸ κείμενον τοῦτο ἀποδίδεται εἰς Μιχ. Κηρουλάριον (1043–1059). Κακῶς ὁ Ehrhard παρὰ Krumbacher–Σωτηριάδου, Ἱστορ. Βυζαντ. Λογοτεχν. Α', σσ. 127–128 καλεῖ τὸν Γερόντιον τοῦτον εἰκονομάχον.

5. Ὁ Ξανθοῦδίδης, "Ενθ' ἄνωτ., σ. 53 ἄλλως βλέπει τὸ πρᾶγμα: «πιθανῶς ἕνεκα τῆς μὴ ὑπάρξεως σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Λατίνων εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἀποκέντρους καὶ ὀρεινὰς ἐπαρχίας».



δωφικίων<sup>1</sup> λέγει : «Ὁ Κρήτης ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος Εὐρώπης ἔχει καὶ δώδεκα ἐπισκόπους. Τὸν Γορτύνης, τὸν Κνωσοῦ... τὸν Κυδωνίας, τὸν Λάμπης, τὸν Πέτρας...». Εἰς «τακτικὸν τῶν ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατ'ἀλογον ἀρχιερέων ἀκμασάντων ἐν αὐταῖς μεταξὺ τοῦ ιζ' καὶ ιη' αἰῶνος 1697 – 1710»<sup>2</sup> ὄντως ἐσημειώθησαν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίου Παλλαδᾶ καὶ τοῦ μητροπ. Λιβύης Σαμουὴλ Καπασοῦλη «τοῦ Κρήτης αἱ ἐπισκοπαί : 1. ὁ Κυδωνίας, 2. ὁ Ἀρκαδίας, 3. ὁ Κνώσου, 4. ὁ Λάμπης, 5. ὁ Μυλοποτάμου (δηλαδὴ Ἀρίου), 6. ὁ Ριθύμνης, 7. ὁ Ἱερᾶς Πέτρας, 8. ὁ Κισάμου, 9. ὁ Χερρονήσου, 10. ὁ Σητείας, 11. ὁ Πεδιάδος».

Εἰς τουρκικὸν βεράτιον τοῦ 1755<sup>3</sup>, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνανεοῦνται ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τὰ δικαιώματα τοῦ μητροπολίτου Κρήτης, ἡ ἐπισκοπὴ λέγεται Ἀμαρίου – Ἀγίου Βασιλείου, ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἐξ ὧν ἀποτελεῖτο<sup>4</sup>.

Ἐξ ἄλλου κειμένου, γραφέντος ἐπὶ μητροπολίτου Κρήτης Μαξίμου, περὶ τὸ 1790, καὶ ἀναφέροντος τὰ «κανονικά» πεσκέσια (δῶρα) τὰ ὅποια ἐλάμβανε καὶ ἔδιδεν ὁ Κρήτης<sup>5</sup>, γνωρίζομεν ὅτι ἡ σειρὰ τῶν ἐπισκοπῶν τῆς μεγαλονήσου ἦτο ἡ ἀκόλουθος : Κνωσοῦ, Ἀρκαδίας, Χερρονήσου, Αὐλοποτάμου, Ρεθύμνης, Κυδωνίας, Λάμπης, Πέτρας, Ἱερᾶς καὶ Κισάμου. Ὁμοίως ὅτι ὁ μητροπολίτης ἔστελλεν «Εἰς τὸν ἅγιον τὸν Λάμπης μίαν κτενοθήκη μὲ τὸ κτένι κι' ἕνα μπινισλίκι σαλί ἐνκλουροῦν' ἕνα ζευγάρι κου(ν)τοῦρες' ἕνα ζευγάρι ὑποδήματα' ἕνα τζιμπουκλί γιασεμί' δύο κιασέδες γυάλινους γλυκῶν' πέντε χιλαλιά, ἕξι λουλέδες»<sup>6</sup>, ἐλάμβανε δὲ «ἀπὸ τὸν ἅγιον τὸν Λάμπης μίαν νταμιτζάναν χρυσὴν ἄσπρον»<sup>7</sup>. Ἀκόμη ἀπὸ «τὰ ὅσα πακίζισια δίδουε εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ δεσπότη», ὅτι «ἤδωκεν ὁ ἅγιος Λάμπης γρ(όσσια) ἐν π(α)ρ(ᾶ)δες) 20»<sup>8</sup>, καὶ ὅτι ἔστελλε «τῆς Λαμπρᾶς τοῦ Ἀγίου Λάμπης ἀρνὶ 1»<sup>9</sup>. Ἐκ τῶν λαμβανομένων ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου δώρων ἐφαίνετο ὅτι ἡ ἐπαρχία τοῦ Λάμπης ἦτο καὶ τότε ἡ πτωχοτέρα ἐπισκοπὴ τῆς Κρήτης.

Ἡ ἐπισκοπὴ Λάμπης ὑπῆρξεν ἐβδόμη μεταξὺ τῶν δώδεκα, προηγούμενη

1. Εἰς τὴν ἔκδοσιν Ἑνετίσι 1778, σ. 72.

2. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἀ. Φ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΔΙΕΕ 3, 1891, σσ. 468 – 478, ἐν σ. 472 – 473.

3. Μεταφρασθὲν καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Γεωργ. Ἰ. Οἰκονομίδου, ἐν περ. «Χριστιανικὴ Κρήτη» 2, 1913, σσ. 109 – 120.

4. Πρβλ. καὶ τὸν μεταφραστὴν διευκρινοῦντα τὸ πρᾶγμα ἐν σ. 120.

5. Στ. Φ. Α. Ξανθοῦ διδου, Κανονικά πεσκέσια μητροπολίτου Κρήτης, «Χριστιανικὴ Κρήτη» 2, 1913, σσ. 59 – 108.

6. «Χρ. Κρήτη» 2, 1913, σ. 68α.

7. Αὐτόθι, σ. 80β.

8. Αὐτόθι, σ. 86.

9. Αὐτόθι, σ. 88.

τῆς Πέτρας καὶ ἐπομένης τῆς Κυδωνίας <sup>1</sup>. Ὑπήγοντο δ' εἰς αὐτὴν αἱ ἐπαρχίαι Ἀμαρίου καὶ Ἀγίου Βασιλείου τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης, ἐνῶ ἡ ἐπαρχία Σφακίων διωκεῖτο ἐξαρχικῶς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης καὶ μόνον προσκαίρως εἶχε παραχωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Κρήτης Ζαχαρίου (6 Ὀκτωβρίου 1779) εἰς τὸν Ἀδλοποτάμου Παρθένιον ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἀντὶ μηνιαίας καταβολῆς γροσσίων δέκα. Ὁ Παρθένιος ὠνομάσθη *Ἀδλοποτάμου καὶ ἑξαρχος Σφακίων* <sup>2</sup>. Ὡς ἐκ τούτου ὁ τίτλος «Λάμπης καὶ Σφακίων» εἶναι μεταγενέστερος, τῆς ἐξαρχίας τῶν Σφακίων ὑπαχθείσης εἰς τὸν Λάμπης μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὅτε (1831) ἐξελέγη ὁ Νικόδημος <sup>3</sup>. Τούτου δ' ἀποθανόντος ἠνώθη ἡ ἐπισκοπὴ μετὰ τῆς μητροπόλεως κατὰ Ἰούλιον 1845 <sup>4</sup>. Τὸ αἰτιολογικὸν τοῦ ἐγγράφου ἔχει ὡς ἑξῆς : «Ἐπειδὴ (γὰρ) ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λάμπης ἡ τέως ὑποκειμένη τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Κρήτης, ὑπὸ καιρικῶν περιστάσεων ἀντιξίων ἀποβαλοῦσα καὶ στερηθεῖσα τὴν ἀρχαίαν καλὴν καὶ πληθὺ ὁρθοδόξων κατοίκων βρίθουσαν κατάστασιν, ἀπὸ τίνος καιροῦ ἐφάνη ἀδυνάτεια ἔχουσα εἰς διατροφὴν καὶ κυβένησιν ἰδίου ἀρχιερέως, διὰ δὲ τούτου οὐ μόνον τῷ κατὰ καιροῦς ἀρχιερεῖ αὐτῆς πολλὴ προσεγίνετο ἡ στενοχωρία ὡς πρὸς τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν ἰδίων του καὶ ἐπαρχιακῶν ἐξόδων, μὴ ἐπαρκούντων ταῖς ἀρχιερατικαῖς αὐτοῦ δαπάναις τῶν μικρῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπαρχιώταις χριστιανοῖς δυσκολία καὶ δυσαρέσκεια συνέβαινεν, διὰ ταῦτα συνοδικῶς διασκεψάμενοι ὅπως τὴν κατάλληλον ἐπενέγκωμεν θεραπείαν, ἔγνωμεν πρόσφορον καὶ ἀναγκαιότατον ἐνώσαι αὐτὴν μετὰ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κρήτης, καὶ οὕτω διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης καὶ ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προστασίαν καὶ πνευματικὴν ἐπίσκεψιν συναρμολογῆς, διαπραξαι τὴν ἄνετον καὶ θεοφιλεῖ ποιμαντορίαν αὐτῆς» <sup>5</sup>.

Ἡ τοιαύτη κατάστασις διήρκεσε μέχρι τοῦ 1863, ὅτε ἀνασυνέστη πάλιν ἡ ἐπισκοπὴ ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ... Τὸ σχετικὸν ἀποκαταστατικὸν γράμμα ἀπελύθη κατὰ Μάιον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου <sup>6</sup>, εἶναι δ' εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρον: Μανθάνομεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἡ ἀνασύστασις ἐξητήθη ἀπὸ τοὺς ἰδίους κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου καὶ Ἀγίου Βασιλείου, δι' αἰτήσεώς των πρὸς τὸν Κρήτης Διονύσιον (τὸν κατόπιν Οἰκ. πατριάρχην)

1. Καθὼς ὁ Ν. Σταυράκης, "Ενθ" ἀνωτ., σ. 180 γράφει ὅτι ὁ Λάμπης εἶπετο τοῦ Ἀγίου, διότι ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν ὑπῆρχε πλέον τοιαύτη ἐπισκοπὴ.

2. Πρβλ. τὸ σχετικὸν ἐγγράφον δημοσιευθὲν ὑπὸ Εὐμενίου Φανουράκη, «Κρητ. Χρονικά» 3, 1949, σσ. 351-354.

3. Σταυράκης, "Ενθ" ἀνωτ., λέγων τὸν Νικόδημον Καλλίνικον!

4. Τὸ σχετικὸν γράμμα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάρδεων Γερμανοῦ, ΕΦ 35, 1936, σσ. 84-85.

5. ΕΦ 35, 1936, σ. 84.

6. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σάρδεων Γερμανοῦ, ΕΦ 35, 1936, σσ. 85-88.

« παραστησάντων ἰσχυροὺς καὶ εὐλόγους λόγους βελτιώσεως καὶ διορθώσεως τῶν ἔνεκα ἐλλείψεως ἰδίου ἀρχιερέως παραλυθέντων πνευματικῶν καὶ ἡθικῶν αὐτῶν συμφερόντων καὶ ἐξαιτησαμένων τὴν ἐπανάκλησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἐπισκοπῆς καὶ διορισμὸν ἰδίου ἐν αὐτῇ ἀρχιερέως... »<sup>1</sup>. Ἡ αἴτησις αὕτη συνεστήθη « συγχρόνως καὶ μετὰ παρακλήσεων τῶν τιμιωτάτων δημογερόντων τῆς πόλεως Ἡρακλείου, ὡς τὰ μάλιστα ἀναγκαιοτάτη ἐν τῇ ἀληθῶς ἀθλίᾳ καταστάσει τῶν εἰρημένων μερῶν. Ἐπειδὴ δὲ σκέψεως γενομένης συνοδικῶς καὶ μετὰ τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μεικτοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τῆς προτάσεως τῶν εἰρημένων χριστιανῶν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, ὡς εἰκός, αἱ ἐκ τῆς ἀποσπάσεως τῶν μερῶν τούτων ἀναφυησόμεναι δυσχέρειαι περὶ τὸ οἰκονομικὸν μέρος, ἅτε δὴ ὀρισθέντος τέως τοῦ ποσοῦ τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως τῷ κατὰ καιροὺς μητροπολίτῃ Κρήτης ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν οἰκογενειῶν, κέκριται καὶ ἀπεφάνθη γενέσθαι μὲν δεκτὴν τὴν αἴτησιν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης, ὑπὸ τῷ ὄρω μέντοι ὅπως οἱ μὲν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς κάτοικοι παραδεχθῶσι τὴν ἀπότισιν ἐτησίου ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως, ὅση ἂν ὀρισθῇ εὐλόγως, οἱ δὲ τῆς μητροπόλεως Κρήτης χριστιανοὶ ἀναλάβωσι τὸ ὀρισμένον ἤδη ἐν τῷ κανονισμῷ ποσὸν τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως, μηδεμιᾶς ἐλαττώσεως αὐτῷ προξενουμένης ὡς ἐκ τῆς ἀποσπάσεως τῶν μερῶν ἐκείνων, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἄλλως ἐπαρκεῖν τὸν κατὰ καιρὸν μητροπολίτην Κρήτης. Ταύτην δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἔγκρισιν καὶ ἀπόφασιν, ἐγκαίρως διαβιβασθεῖσαν δι' ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων πρὸς τοὺς διαληφθέντας χριστιανούς, ἑκάτερο ἀπεδέξαντο μετὰ προθυμίας καὶ ἐτοιμότητος, καὶ ὑποσχετικὰ γράμματα ἐπιτοπίως ἐγένοντο ἐπὶ κοινῆς συνελεύσεως τῶν ἐν Ἡρακλείῳ συνελθόντων ἐνώπιον τῆς αὐτοῦ ἱερότητος πληρεξουσίων ἀντιπροσώπων τῶν τε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μητροπόλεως ὑπαγομένων μερῶν, ἧτοι τῆς πόλεως Ἡρακλείου καὶ τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν ἧτοι τοῦ Τεμένους, τοῦ Μαλεβιζίου, τοῦ Μονοφατζίου, τοῦ Καινουργίου, καὶ τοῦ Πιριστίτζη<sup>2</sup>, ἀναλαβόντων καὶ ὑποσχεθέντων τὴν ἀπότισιν τῆς τε ἀρχιερατικῆς ἐπιχορήσεως γροσσίων ἑβδομήκοντα χιλιάδων<sup>3</sup> καὶ τῆς πατριαρχικῆς ἐκ γροσσίων δύο χιλιάδων καὶ πεντακοσίων καὶ τῶν τῇ ἐπισκοπῇ Λάμπης ὑπαγομένων, ἧτοι τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἀμαρίου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, ἐπίσης παραδεξαμένων παρέχειν ἐτησίως τὴν ἐγκριθησομένην ἀρχιερατικὴν καὶ πατριαρχικὴν ἐπιχορήγησιν, ἐν κοινῇ δικαίᾳ ἀναλογίᾳ ὁμοῦ μετὰ τῶν προστεθέντων ἤδη αἰτήσει τῶν κατοίκων χριστιανῶν καὶ

1. Αὐτόθι, σ. 85 - 86.

2. Πιθανῶς : τῆς Πυργιωτίσσης.

3. 560 χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας ἢ 650 ἑλληνικῶν εἰκοσοφράγκων. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου ἐπλήρωσεν ὁ μητροπολίτης τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑποχρεώσεις του (πρὸς τὸν Οἰκ. πατριάρχην καὶ τοὺς Τούρκους) διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς μητροπόλεως.



συγκαταθέσει τῆς αὐτοῦ ἱερότητος γειτνιαζόντων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν, ἅτινα κατωτέρω ὀνομασιὶ ἀναφέρονται»<sup>1</sup>.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι μετὰ τὸ Χάτι Χουμαγιούν (1856) ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἦτο μεγαλυτέρα ἐν Κρήτῃ καὶ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ταχυτέραν του ἀναδιοργάνωσιν, διὰ τὴν προπαρασκευαζομένην ἐξέγερσιν τοῦ 1866. Ὁ τρόπος τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως ἀνασυστάσεως τῆς Ἐπισκοπῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ἡ πρόθυμος ἀνάληψις ὑποχρεώσεων οἰκονομικῶν, δεικνύει ὅτι ἐγένετο συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἐπιτοπίου ἀρχιερέως, διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς παιδείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς ἐπαρχίας του ἐργαζομένου.

Τὸ ἔγγραφον συνεχίζει διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς αἰτήσεως, τοῦ καθορισμοῦ ὡς ἀρχιερατικῆς ἐτησίου χορηγίας 30.000 γροσσίων (240 χρυσῶν λιρῶν) διὰ τὸν Λάμπης, καὶ 1.000 γρ. διὰ τὸ πατριαρχεῖον, εἰσφερομένων ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου, Ἀγίου Βασιλείου (καὶ Σφακιῶν), τῆς ἀνωρῶσεως τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν χωρίων ἅτινα ὀνομασιὶ ἀναφέρονται καὶ εἶναι<sup>2</sup> «... τοῦ μὲν Ἀμαρίου: Ἀνω Μέρους, Δρυγίης<sup>3</sup>, Γουργούτους<sup>4</sup>, Καλογέρον, Ἀποστόλους, Θρόνος, Μέρωνας, Ἐλένες, Μεσονήσια, Γερακάρι, Βρύσες, Ἀμάρι, Ὀψές<sup>5</sup>, Μοναστηράκι, Λαμπιώτες, Ἀποσέτι, Βυζάρι, Φουρφουράς, Πλατάνια, Πισταγή, Ἡνιθαύρι<sup>6</sup>, Ἅγιος Ἰωάννης, Ἁγία Παρασκευή, Ἀποδοῦλον, Λοχριά, Κλήμα. Τοῦ δὲ Ἀγίου Βασιλείου: Καψοδάσος, Σκαλωτή, Ἀργουλιές<sup>7</sup>, Ροδάκινο<sup>8</sup>, Φοινικιά, Σελλιά, Μύρθιο<sup>9</sup>, Μαρίου<sup>10</sup>, Ἀσώματος, Λευκόγια, Γιαννιού, Δρύμισκο, Κεραμές, Ἀγαλιανοῦ, Σακτούρια, Μέλαμπες<sup>11</sup>, Κρούα Βρύσις, Κούμια, Βρύσες, Πλατανιές<sup>12</sup>, Δουμαριά, Κισσός, Ἀρδακτος, Βάτος, Ἀκούτα<sup>13</sup>, Μουνρές, Σπήλι, Δαριβιανά, Λαμπινή, Μιζόρουμα, Ἁγία Πελαγία, Κοξαρές<sup>14</sup>, Ἅγιος Βασίλειος, Παλαιόλουτρα, Κουσελιανά, Ἅγιος Ἰωάννης, Καλὴ Σνικιά· καὶ μετὰ τῶν ἤδη προ-

1. ΕΦ 35, 1936, σ. 86.

2. Οὔτε ὅλα τὰ χωρία περιέχονται, οὔτε κατὰ τάξιν δῆμων.

3. Δρυῖς ἐν τῷ ἔγγρ.

4. Οὕτω οἱ Γουργοῦθοι.

5. Οὕτω νῦν ὁ Ὀψιγιάς.

6. Οὕτω ἡ Νίθανοι.

7. Δηλαδ. ὁ Ἀργουλιές.

8. Ροδάκια ἐν τῷ κειμένῳ.

9. Μύρθια ἐν τῷ κειμένῳ.

10. Οὕτω ἡ Μαρτιοῦ.

11. Μέλαμπας ἐν τῷ κειμένῳ.

12. Πλατωνιαῖς ἐν τῷ κειμένῳ.

13. Ὑποθέτω τ' Ἀχτιοῦντα.

14. Οὕτω ἡ Κοξαρέ.

σαρηθέντων καὶ προσηλωθέντων αὐτῇ χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν, ἤτοι: Καλλικράτη, Ἀσφέντου, Ἱμπρος, Ἀσκούφου, Μουρί, Ἀνώπολις, Ἀράδωνα<sup>1</sup>, Ἅγιος Ἰωάννης, Ἀγία Ρουμέλη<sup>2</sup> καὶ Σαμαρία, Λιβανιανά, Σφακιά, Κομιτάδες»<sup>3</sup>.

Τέλος χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀποκαταστατικὸν ἐπιτάττει ὅπως «οἱ κατὰ καιροὺς ἀρχιερεῖς αὐτῆς καλῶνται καὶ φημίζωνται καὶ ὑπογράφονται ἐπίσκοποι Λάμπης ὡς τὸ πρότερον»<sup>4</sup>. Ἐκ τούτου συνάγομεν ὅτι ὁ αὐθαίρετος τίτλος Λάμπης καὶ Σφακιῶν καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Σφακιανοῦ Εὐμενίου (Ξηρουδάκη) ἐπισκόπου Λάμπης, πρὸς ἑξαρσιν τῆς ἡρωϊκῆς ἐπαρχίας τῆς γεννήσεώς του!

### Β' – ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ<sup>5</sup>

1. *Νεκτάριος* († 1729). Ἐπὶ μεγάλης εἰκόνης πύλης τέμπλου (βημοθύρου): «*Δέσεις τοῦ ταπεινοῦ ἐπισκόπου κὺρ Νεκταρίου Λάμπης, ἀγκ'*» (1723)<sup>6</sup>. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (1729) εἰς τὸ βρεβίον τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων<sup>7</sup>.

2. *Μανασσῆς*, προχρηματίσας ἡγούμενος τῆς ἐν Ἀμαρίῳ μονῆς Ἀσωμάτων. Περὶ αὐτοῦ ἐν κώδικι τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων: «*κατὰ δὲ τὸ 1764 ἀδελφός τις τὸ ὄνομα Μανασσῆς, διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ μεγάλα του προτερήματα, κοινῇ ψήφῳ ἀπεκατέστη ἡγούμενος καὶ μετ' ὀλίγον ἔγινεν ἀρχιερεὺς τῆς ἐπαρχίας ταύτης· καὶ οὗτος ὁ ἀείμνηστος ἐκαλλώπισε τὸν ναὸν καὶ πολλὰ οἰκοδομὰς πρὸς ἀνάπαισιν ἔκαμε καὶ πολλὰ θεάρεστα πρὸς δόξαν θεοῦ εἰργάσατο ὁ μακάριος, καί, εἰς βαθὺ γῆρας ἐλθὼν, πρὸς Κύριον ἐξεδή-*

1. Ἀνώπολις, Ἀράδωνα ἐν τῷ κειμένῳ.

2. Καὶ ὅχι Ἀγία Ρούμελη ὡς ἐτυπώθη.

3. ΕΦ, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 87.

4. Αὐτόθι.

5. Ὡς συνήθως, κατὰ τὴν σύνταξιν πινάκων παρεισφροῦν ἀρχιερεῖς ξένων ἐπαρχιῶν εἰς ἄλλας ἐπαρχίας. Ἐκτὸς τοῦ ἀνυπάρχου Καλλινίκου Λάμπης ὃν ἐδημιούργησεν ὁ Ν. Σταυράκης (πρβλ. ἄνωτέρω, σ. 343, σημ. 3), καὶ εἰς τὸν πίνακα τῆς μελέτης περὶ Μονῆς Ἀσωμάτων τοῦ γηραιοῦ γυμνασιάρχου μου Ε. Γ. Γενεράλι († Ἰανουάρι. 1943), φέρονται ὡς ἐπίσκοποι Λάμπης οἱ μνημονεύμενοι ἐν τῷ βραβείῳ τῆς Μονῆς ταύτης Ἀρτέμιος (ὁ Κυδωνίας), Γεδεὼν (ὁ Αὐλοποτάμου), Ἰωαννίκιος (ὁ Ρεθύμνης). Ἀπὸ τοιαῦτα σφάλματα ἐφυλάχθη κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐν συνεχείᾳ καταλόγου, συμπληρουμένου πρὸς τοῦτον ὑπ' ἐμοῦ ἐν ΕΕΒΣ 10, 1933, σσ. 214–216 καὶ ΕΕΚΣ 3, 1940, σσ. 141–143.

6. Ε. Ι. Γενεράλις, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ 4, 1941, σσ. 1–87, ἐν σ. 35.

7. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.



μῆσεν κατὰ τὸ 1779 καὶ ἐτάφη ἐνταῦθα· οὗ ἡ πατρίς του ὑπῆρχεν ἐκ κώμης *Καλάνταρ* ἐπὶ τῆς *Αὐλοποτάμου* <sup>1</sup>. Ὁ Μανασσῆς συνυπέγραψε τὴν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀναφορὰν τῶν ἐπισκόπων Κρήτης κατὰ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης *Ζαχαρίου*, 13ῃ Μαΐου 1777 <sup>2</sup>. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν τῇ ὡς ἂν Μονῇ, ὅπου ἡ ἐπιτάφιος ἐπιγραφή «*Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ δούλου σου Μανασῆ ἀρχιερέως καὶ κτίτορος 1779*» <sup>3</sup>.

3. *Ματθαῖος*, μαρτυρούμενος ἐξ ἐπιγραφῆς ἀντιμνησίου: «*Θυσιαστήριον... ἀγιασθὲν... καὶ ἱερουργηθὲν παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου κῦ κῦ Ματθαίου ἐπισκόπου Λάμπης, ἀπ'*» (1780) <sup>4</sup>.

4. *Πάμφιλος*, μνημονευόμενος ἐπὶ ἡγουμενίας Ἀσωμάτων Ἱερεμίου Λίμα († 1788) <sup>5</sup>.

5. *Μεθόδιος* (Σιλιγάρδος), περὶ οὗ ἡ μαρτυρία: «*Κατὰ τὸ 1793 Ἰουλίου 9, ἐμαρτύρησεν ἐκεῖ (Ἀμάρι) εἷς ἐπίσκοπος Λάμπης, Μεθόδιος, καλούμενος, ἀδελφὸς τῆς ἐμῆς μητρὸς, φονευθεὶς καὶ μεληδὸν κατακερματισθεὶς ἀδίκως ὑπὸ τριῶν αἰμοβόρων ὀθωμανῶν... μετακομισθεὶς δ' ἐτάφη ἐν τῷ ἐκεί μοναστηρίῳ τῶν Ταξιάρχων. Ἐποίησα δ' αὐτῷ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα:*

*Τὸν δ' ἦνεγκε πόλις Βυζάνη ἀρχιερεῖα  
Λάμπης, τὴν κλῆσιν Μεθόδιον, ἀνέρες  
τριχθὰ καὶ τετραχθὰ τρεῖς ὡς αἰμοβόροι, φεῦ!  
ἔκτανον, ὃν τε ὑπὲρ μοῖραν κείμενον κάλλιπον, ὦ!  
ᾧ δολιχόσκιον ἔρχος, δὲ μόρον ἔδωκας ἀνδρὸς  
σφριγανοῦ θ' ἡδυφασῶς τ' ἀγετοῦ φεῦ!'*

Περὶ τοῦ θανάτου ἔδεται καὶ δημοτικὸν ᾠσμα <sup>6</sup>, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὑπεκινήθη ἀπὸ ὀρθοδόξους μοναχοῦς! <sup>7</sup> Κατὰ Σεπτέμβριον 1795 (μετὰ διε-

1. Γενεράλις, αὐτόθι, σσ. 7-8.

2. Ἰω. Ἀλεξάκη, Ἀναφορὰ ἐπισκόπων Κρήτης τοῦ ἔτους 1777, πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ΕΕΚΣ 2, 1939, σσ. 263-268.

3. Γ. Α. Ἀνδρεαδάκη, Ἱστορικὰ σημειώματα, ἐν Ρεθύμνῃ 1926, σ. 47, Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 12.

4. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 34.

5. Περί τοῦ Λίμα ὡς ἡγουμένου, Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 12.

6. ἀρχιερεῖα Βερνάρδος, ἀρχιερεῖα, Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 22, ὅπου (σημ. 3) περὶ τοῦ ἀγροίκου χαρακτῆρος τοῦ ἀρχιερέως τούτου κατὰ παράδοσιν.

7. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης ὑπὸ Δάπερ, Ἀθῆναι 1836, σ. 226, σημ. β'.

8. Ἀξιόωρον τοῦ ἀνεπιτυχούς ἐπιγράμματος. Πρβλ. Π. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἀθῆναι 1893, σσ. 112-113.

9. Φαράντος τὸ ἐπώνυμον, ἡγούμενος τῆς Καλόειδενας.

τίαν καὶ πλέον !) μαθὼν ὁ Οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γεράσιμος Γ' τὸν φόνον, ἔξαπέλυσε συνοδικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κρήτης Μάξιμον, δι' ἧς ἐπετίμα αὐτὸν διὰ τὴν ἀμέλειάν του ν' ἀναφέρῃ τὰ κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἐπισκόπου, καὶ εἰδοποιεῖ περὶ τῆς ἀποστολῆς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς περιουσίας τοῦ δολοφονηθέντος καὶ ἐνέργειαν πρὸς τιμωρίαν τῶν φονεῶν<sup>1</sup>.

6. *Ἱερεμία*ς. Ἐδημοσιεύθη ἐπιστολὴ Γεωργίου διδασκάλου «τῷ θεοφιλεστάτῳ ἀγίῳ Λάμπης κυρίῳ Ἱερεμίᾳ, τὴν δουλικὴν προσκύνῃσιν» 1795, Ὀκτωβρίου 6<sup>2</sup>.

7. *Ἱερόθεος*, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1806, ὅτε εἰς τουρκ. ἔγγραφοι φέρεται ὡς Ἀμαρίου<sup>3</sup>. Ὑπογράφει συνοδικὸν ἐπιτίμιον κατὰ τῆς ζωοκλοπῆς, ἀπευθυνθὲν εἰς Σφακίᾳ τὴν 29ην Μαΐου 1812<sup>4</sup>. Ἐσφάγη εἰς Μεγάλο Κάστρο (νῦν Ἡράκλειον) τὴν 24ην Ἰουνίου 1821, κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου, ἐκδικουμένου τὴν ἐπέκτασιν ἐν Κρήτῃ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως<sup>5</sup>. Ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου μέχρι τοῦ 1831 ὁ θρόνος ἔμεινε κενός. Ὁ σημειούμενος ἐν τῷ βρεβίῳ τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων μετὰ τὸν Ἱερόθεον ὡς ἐπίσκοπος Γεδεών<sup>6</sup>, εἶναι προφανῶς ὁ κατὰ τὸ 1820 ἀποθανὼν Γεδεὼν Αὐλοποτάμου<sup>7</sup>. Ἡ πρᾶξις ἐκλογῆς τοῦ Νικοδήμου ἀναφέρει τοῦτον ὡς διαδεχόμενον τὸν Ἱερόθεον<sup>8</sup>.

8. *Νικόδημος*, ἀδελφὸς τῆς μονῆς Πρέβελ<sup>9</sup>, ἐκλεγείς ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῷ ναῷ κατὰ Μάρτιον 1831, κατόπιν αἰτήσεως τοῦ Κρήτης Μελετίου<sup>10</sup>, χειροτονηθεὶς δὲ ἐν Ἡρακλείῳ τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1832<sup>11</sup>. Οὗτος τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1832 ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνια τῆς μονῆς

1. Πρβλ. Λάμπης Εὐμενίου, Ἀνέκδοτα ἐκκλ. ἔγγραφα, «Κρητικὰ Χρονικά» 1, 1947, σσ. 269-273, ὅπου τοῦτο καὶ καλῶς σχολιάζεται.

2. Πρβλ. Ἀθαν. Πετρίδου, Περὶ τοῦ ἐν τῷ δήμῳ Ἀλαγωνίας ἀνευρεθέντος μεσαιωνικοῦ φρουρίου *Μελέ*, περ. «Παρνασσός» 10, 1890, σσ. 279-281.

3. Πρβλ. «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σ. 503.

4. Ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ ΕΕΒΣ 10, 1933, σσ. 229-230.

5. Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τοῦ πολέμου τῶν Κρητῶν, Ἀθ. 1859, σ. 39 ἑξ., «Κρητ. Χρον.» 3, 1949, σσ. 334, 348 καὶ 349.

6. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

7. Περὶ οὗ πρβλ. Τωμαδάκη, ΕΕΚΣ 3, 1940, σ. 239.

8. Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῶν Ἐκκλησιῶν Κρήτης... Ἐκκλ. Φάρος Ἀλεξανδρείας 35, 1936, σ. 83 : «Ἐπειδὴ ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λάμπης... πρὸ τινων χρόνων διέμεινεν ἀπροστάτετος, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρ Ἱεροθέου τὸ ζῆν ἐχμετρούσαντος...».

9. Πρεβελιώτης, πρβλ. Μ. Παρλαμᾶν, Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Κωνσταντίνου Κοζύρη, Ἡράκλειον 1947, σ. 27 (= «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σ. 327).

10. Τὸ ὑπόμνημα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 83.

11. Πρβλ. Μ. Γ. Παρλαμᾶ, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36 (= «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σ. 336).

Ρουστίκων<sup>1</sup>. Ἐθεωρεῖτο «ὁ φιλομαθέστατος μεταξὺ τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερέων»<sup>2</sup>. Ὄντως τὸ 1836 ἵδρυσεν Σχολὴν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου), ἣτις ὡς δημοτικὴ διειρηθῆναι μέχρι τοῦ 1870, ὅτε ἐγένετο δημοτικὸν σχολεῖον, ἐπὶ Εὐμενίου δ' ἐγένετο (κατωτέρα) Ἱερατικὴ Σχολή<sup>3</sup>. Τὴν 7 Αὐγούστου 1843 ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν Κυρίας Γωνιάς (Κισιάμου)<sup>4</sup>. Ἰδρυσεν σχολὰς εἰς Μοναστηράκι Ἀμαρίου καὶ Σελλιά Ἁγίου Βασιλείου<sup>5</sup>. Ἀπέθανε τὴν 17 Ἰουνίου 1845<sup>6</sup>. Ἐδημοσιεύθησαν ἱκανὰ ἔγγραφα φέροντα τὴν ὑπογραφήν του<sup>7</sup>.

9. Παῖσιος ὁ ἐκ Περγάμου, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τὴν 22 Μαΐου 1863, αἰτήσῃ τοῦ Κρήτης Διονυσίου<sup>8</sup>. Ἐκανόνισε μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων Ἀμαρίου τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα τῆς ἐπαρχίας, καταστήσας ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν του (15 Νοεμβρ. 1864)<sup>9</sup>. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 1866–1868 ἐθεωρήθη ὡς τουρκόφιλος καὶ προδότης<sup>10</sup>. Ἀπέθανε τὸ 1883<sup>11</sup>.

10. Εὐμένιος (Ξηρουδάκης) ἐξ Ἀνωπόλεως Σφακίων<sup>12</sup>. Γεννηθεὶς περὶ τὸ 1850 ἐκ ταπεινῆς οἰκογενείας, ἐσπούδασεν εἰς Χάλκην, ἔδρασε κοινωφελῶς εἰς Χανιά καὶ ἐδίδασκεν εἰς Θεολ. Σχολὴν Χάλκης, ἀφοῦ τὸ 1880 ἀπέτυχεν τοῦ ναὶ ὑποκαταστήσῃ τὸν Κυδωνίας Γαβριήλ, δὴν παρώτρυνεν εἰς παραίτησιν. Ἐχειροτονήθη Λάμπης καὶ Σφακίων ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1886. Ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτερος τῶν συγχρόνων του ἐν Κρήτῃ ἀρχιε-

1. «Χριστιανικὴ Κρήτη» 2, 1913, σ. 341.

2. Κατὰ τὸν λόγιον Κοῦτα Ἐμμ. Βυβιλάκη, «Ἐκθεσις περὶ τῶν Σχολείων τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1884, σ. 29, σημ. Τοῦτον κακῶς ἐνθυμεῖται ὁ Βυβ. ὡς Νεόφυτος. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» 1, 1935, σ. 97.

3. Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, «Ἡ παιδεία ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐφημ. «Βῆμα» Ρεθύμνης 22 Νοεμβρ. 1931.

4. «Χριστιανικὴ Κρήτη», «Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 35.

5. Εὐμενίου (Κρήτης, ἀπὸ Λάμπης), «Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, 1899, σσ. 21–22.

6. Τωμαδάκης, «Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 216.

7. Γενεράλις, «Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 54, 55, 61. Ἄλλην περὶ αὐτοῦ εἰδησιν ἴδε παρὰ Παρλαμά, «Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 89 καὶ 93 (= «Κρ. Χρ.» 1, 1947, σ. 593 καὶ 597).

8. Σάρδεων Γερμανός, ΕΦ 35, 1936, σσ. 88–89.

9. Γενεράλις, «Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 78–80.

10. Βλέπε τὸ ἀρχεῖον Ἐπαναστάσεως 1866–1869 ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης, ὅπου καὶ ἄλλα στοιχεῖα. Νομίζω ὅτι τὸν Παῖσιον ὑπέβλεπον ὡς μὴ Κρητὰ, καὶ οὐ εἰς πρᾶξιν προδοσίας, ὑπὸ τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, δὲν ὑπέπεσαν οὗτος.

11. Γενεράλις, «Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

12. Πρβλ. Μιχ. Πρεβελάκη, Μνημόσυνα ἐκλιπουσῶν μεγάλων μορφῶν Ἀ' Εὐμενίου Ξηρουδάκης, ἐφ. «Κρητικὴ Ἐπιθεώρησις» (Ρεθύμνης) 4 Μαΐου 1939.



ρώων. Θανάτος τοῦ μητροπολίτου Τιμοθέου, ἐξελέγη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἱερᾶς Συνόδου μητροπολίτης Κρήτης (1897), ἡ δὲ ἀρχιερατεία του ἐδημιούργησε πράγματα, κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν Γεν. Συνέλευσιν τῶν Κρητῶν, εἴτα τὸν Ὑπατον Ἀρμοστήν καὶ τὸν Ἐλ. Βενιζέλον· ἐν τέλει ὁ Εὐμένιος ἀπέθανεν ἐξόριστος ἐν Χίῳ (1920) <sup>1</sup>.

11. Ἀγαθάγγελος (Παπαδάκης), μετατεθείς ἐκ τῆς καταργηθείσης ἐπισκοπῆς Χερρονήσου (Σεπτ. 1900). Ἐγενήθη εἰς Σελλιά Ἀγίου Βασιλείου τὸ 1859, ἐχειροτονήθη Χερρονήσου τὴν 17ην Μαρτίου 1896, ἀπέθανε τὴν 11ην Ἰουνίου 1928. Ἐκτοτε ἡ ἐπισκοπὴ του συνηνώθη μετὰ τῆς Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου <sup>2</sup>.

12. Εὐμένιος (Φανουράκης) ἐκ τοῦ χωρίου Λουτράκι τοῦ Ἡρακλείου, γεννηθεὶς τὸ 1886, ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς Χάλκην, ἐδίδαξε δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὴν Μέσσην ἐκπαίδευσιν καὶ διεκρίνετο ἐπὶ ἡθελ, σεμνότητι καὶ παιδείᾳ. Ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 28ην Ἰανουαρίου 1936 <sup>3</sup> καὶ ἐχειροτονήθη ἐν συνεχείᾳ ἐν Ἡρακλείῳ. Ἦδρευεν εἰς τὸ χωρίον Σπήλι Ἀγίου Βασιλείου, ὅπου καὶ ἀποθανὼν (2 Ἰανουαρίου 1956) ἐτάφη. Πρόεδρος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ περ. «Κρητικὰ Χρονικά», ἐδημοσίευσεν δι' αὐτῶν σειρὰν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων πρὸς διαφώτισιν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης. Ἀποτυχὼν, παρ' ἐλπίδα, νὰ ἐκλεγῇ μητροπολίτης (1950), ἐπικράνθη ἐκ τούτου, οἱ δὲ σχετικοὶ ἐπακολοθυήσαντες ἀγῶνες (κατὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἐδέχθη ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς Κρήτης προαγόμενος εἰς μητροπολίτην τοῦ Οἴκουμ. πατριαρχείου), ἐπετάχυναν τὸ τέλος του <sup>4</sup>.

## Γ' — ΜΟΝΑΙ

Πᾶσαι αἱ μοναὶ τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης <sup>5</sup> ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἐνοριακαὶ (καὶ οὐχὶ σταυροπήγιοι πατριαρχικαί), ὑποκείμεναι δηλονότι εἰς τὸν οἰκεῖον ἐπίσκοπον· ἐξ αὐτῶν ἡ μεγαλυτέρα, ἡ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἢ Πρέβελι, ἐγένετο πρὸ 1798, διὰ σιγίλλιου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' πατριαρχική, σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέταξε καὶ ἀπερρόφησε τὰς ἄλλας, πλὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου, διεσώθη δὲ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Αἱ μοναὶ κατὰ ἐπαρχίας εἶναι ἐν συντόμῳ :

1. Πρβλ. Τωμαδάκη ν, ΕΕΒΣ 10, 1933, σ. 216 καὶ 210, σημ. 1.
2. Τωμαδάκης, ΕΕΚΣ 3, 1940, σσ. 139, 143, σημ. 6.
3. Πρβλ. Σάρδεων Γερμανόν, ΕΦ 35, 1936, σ. 283.
4. Πρβλ. νεκρολογίαν γραφεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν ἐφ. «Κήρυξ» Χανίων, 11 Ἰαν. 1956.
5. Πρβλ. Νικολάου Ἱ. Παπαδάκη, Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης, Ἐπισκοπαὶ - Μοναὶ, Χανιά Κρήτης 1936, σσ. 90 - 91. Πρβλ. καὶ Ἀλ. Κ. Χατζηγιάκη, Ἐκκλησίαι Κρήτης, παραδόσεις, Ρέθυμνο 1954 (λαϊκὰ παραδόσεις).

### **Ἑπαρχία Ἀγίου Βασιλείου.**

1. Ἀγίου Πνεύματος, γνωστὴ ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ Σχολῆς τὴν ὁποίαν ἀναδιοργάνωσε καὶ ἐπλούτισε δι' οἰκοδομημάτων ὁ ἐπίσκοπος Λάμπης Εὐμένιος Ξηρουδάκης. Ἡ Σχολὴ συνετηρεῖτο (1888 – 1898) ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς Μονῆς, γενναίαν ἐπιχορήγησιν τῆς Μονῆς Πρέβελι, ἀπὸ τὰ δίδακτρα καὶ τροφεῖα τῶν μαθητῶν τῆς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἑλλειμμάτων ὑπὸ τοῦ λογίου ἀρχιερέως Εὐμενίου, ὁ ὁποῖος καὶ διέμενε καὶ ἐδίδασκεν ἐν αὐτῇ. Ἐδιδάσκοντο δ' ἐν αὐτῇ ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά, ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία καὶ μουσικὴ, ἱστορία, θεολογία, γεωπονικὰ μαθήματα κλπ. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς διεκρίνεται ὁ κατόπιν πρωθυπουργὸς αἰὲν. Ἑμμ. Ἰ. Τσουδερός, μεταξὺ δὲ τῶν διδασκάλων τῆς ὁ κατόπιν Ἀρκαδίας Βασίλειος Μαρκάκης<sup>1</sup>.

2. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πρέβελι<sup>2</sup> ΜΔ τῆς ἐπαρχίας καὶ χίλια μέτρα βορειότερον τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους. Ἡ μονὴ ὑπῆρχεν ἐπὶ Ἑνετῶν, κατεστράφη δὲ κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μετὰ ταῦτα. Πλουσία εἰς κτήματα καὶ αἰγοπρόβατα, ὑπεστήριξε τοὺς ἀγῶνας τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του. Ἠγούμενός τῆς κατὰ τὸ 1821 ὁ Μελχισεδὲκ Τσουδερός, πεσὼν κατὰ τὸν Ἀγῶνα, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἡ Μονὴ προσέφερε καὶ τὰ ἀσχημικά της. Ὁ σημερινὸς ναὸς ᾠκοδομήθη ἐπὶ ἡγουμενίας Νείλου Α' ἐν ἔτει 1836 καὶ ἐπεσκευάσθη ἐπὶ ἡγουμενίας Νείλου Β' ἔτει 1911. Ἡ ὀνομασία «Πρέβελι» ἀπὸ νεωτέρου κτίτορος.

### **Ἑπαρχία Ἀμαρίου.**

1. Ταξιαρχῶν (Ἀσώματων), κοινῶς Ἀσώματος<sup>3</sup>. Ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς ἐποχῆς, ἡρειώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀνεκτίσθη τὸ 1682 ὑπὸ Μακαρίου ἱερομονάχου ἐκ Μαργαριτῶν, προσώδευσεν, διὰ τὰ ἐξημερωθῇ κατὰ τὴν μεγάλην Ἐπανάστασιν (1821). Ἀπὸ τοῦ 1833 ἐπανελειτούργησεν. Ἀπὸ τοῦ 1927

1. Πρβλ. (μητροπολίτου Κρήτης Εὐμενίου Ξηρουδάκη τοῦ ἀπὸ Λάμπης), Ἡ ἐν τῇ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Λάμπης καὶ Σφακίων Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Παναγίου Πνεύματος Σχολὴ τῆς Ἱερᾶς καὶ σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πρέβελι, ἐν Ρεθύμνῃ 1899, 8<sup>ο</sup>, σσ. 55+η' + πίνακες. Ἀπὸ τῆς σ. 51 ἐξ. σιγίλλιδες γράμματα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου (1894) ἀναγνωρίζοντος τὴν Σχολήν. Πρβλ. καὶ Μιχ. Γ. Πρέβελάκι, Ἡ ἱερὰ μονὴ «Πρέβελι», ΕΕΚΣ 1, 1938, σσ. 288 – 290.

2. Μιχαήλ Γ. Πρέβελάκι, Ἡ ἱερὰ Μονὴ «Πρέβελι», ΕΕΚΣ 1, 1938, σσ. 262 – 292.

3. Ἑμμ. Γ. Γενεράλι, Ἀσώματος, ΜΕΕ 6, 1928, σ. 44 αβ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσώματων τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ (= Ἑπετ. Ἑταιρ. Κρητικῶν Σπ.) 4, 1941, σσ. 1 – 87. Βλ. ἀκόμη: Βελ. Φρέρη, Κρητικὰ Μοναστήρια. Ἀσώματοι (σκέτσα τοῦ Τάκη Καλμούχου), Νέα Ἑστία 8, 1930, σσ. 1251 – 1254.

ἐστέγασε Πρακτικὴν Γεωργικὴν Σχολήν. Ὑπῆρξε πνευματικόν, ἐκπαιδευτικόν καὶ ἐπαναστατικόν κέντρον τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου. Εἰς τὸ παρὰ τὴν μονὴν νατῖδιον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς τάφος Γεωργίου Χορτάτζη <sup>1</sup>.

2. *Τιμίου Προδροῦμου*, ἀπὸ τοῦ κτίτορος γνωστὴ ὡς *Βούλγαρη*, γενομένη παράρτημα τῶν Ἀσωμάτων <sup>2</sup>.

3. *Καλόειδενας*, ἀπὸ κτίτορος ἐπὶ τοῦ ὄρους Κέντρος (Ἀμάρι), πλησίον Ἀνω Μέρους <sup>3</sup> (Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος) <sup>4</sup>. Κατὰ τὸν ιη' αἰ. ὁ Λάμπης Μεθόδιος «ἠναγκασθὴ νὰ ἐξαιτήσῃται τὴν συνδρομὴν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἣτις αὐτὸς κατέφυγεν εἰς τὴν Ὑ. Πύλῃν, παρ' ἧς, οὐχὶ ἄνευ κόπου καὶ θυσιῶν, ἐξεδόθη εἰδικὸν περὶ τούτου φερμάνιον διαγορεῦον καὶ αὐστηρῶς ἐπιτάσσον, ὅπως οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ μονῶν Ἀγίου Πνεύματος, Βούλγαρι καὶ Πρέβελι καὶ ὁ τῆς ἐν Ἀμαρίῳ μονῆς Καλοείδενας ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπίσκοπον αὐτῶν Μεθόδιον καὶ δώσωσι λόγον τῆς ἑαυτῶν διαχειρίσεως...» <sup>5</sup>. Τοῦτο προφανῶς ἐγένετο ἡ αἰτία τῆς δολοφονίας τοῦ Μεθοδίου <sup>6</sup>.

### Ἐπαρχία Σφακίων.

1. Ἀγίου Χαράλάμπους, εἰς τὸ Φραγκοκάστελλον <sup>1</sup>. Ὁ ναὸς σφύζεται.

2. *Παναγίας τῆς Θυμιανῆς* <sup>2</sup> πρὸ πολλοῦ διαλελυμένη καὶ ἐκπεσοῦσα εἰς ἐξωκκλήσιον.

3. Ἀγίου Γεωργίου, παρὰ τὴν Χώραν Σφακίων, μαρτυρουμένη τὸ 1613 ἔτος Ὁ ἱεροσολυμιτικὸς κώδιξ 125 (Μαλαξοῦ Νομοκάνων) <sup>3</sup> περιέχει τὸ ἐξῆς σημείωμα : «Ἐτελειώθη τὸ παρὸν νόμιμον διὰ χειρὸς Ἀκακίου ἱερομονάχου Βλαστοῦ τὸ ἐπὶ κλη Πούλου, εἰς, ἀχίγ' μαῖφ ἐσχάτη, Ἰνδικτιῶνος ια', δι' ἐξόδου τοῦ ἐλλαβεστάτου καὶ πνευματικοῦ πατῆρος κὺρ Μανουὴλ τοῦ Δημητροπούλου, ἐν Χώρᾳ Σφακία, ἐπάνωθεν Γεωργίτζη, ἐν μονῇ τοῦ μεγάλου Γεωργίου».

1. Βασιλείου Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ 2, 1939, σσ. 177-190. Πρβλ. ἐπιστολὰς Στ. Ξανθοῦ διδίου, ἐν ΕΕΚΣ 4, 1941, σσ. 88-95, ἐκδομένης ὑπὸ Μιχ. Πρεβελάκη.

2. Γενεράλις, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 29, 45-46, 67-69 κ.ά.

3. Πρβλ. Ξανθοῦ διδίου, «Χριστ. Κρήτη» 2, 1913, σ. 105.

4. Εἰς ἐρείπια· πρβλ. Ε. Γενεράλι, Γεωγραφία τῆς Νήσου Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 35.

5. (Εὐμένιος Κρήτης), Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

6. Πρβλ. ἄνωτέρω σ. 347.

7. Ν. Παπαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 90.

8. Ν. Παπαδάκης, Αὐτόθι. Ν. Σταυράκης, Στατιστική, σ. 203.

9. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη Β', σ. 207.



# Δ' - ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ἐκ τῆς κόμης Μέλαμπες τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου κατάγονται τέσσαρες κορυποχοριστιανοὶ Κρήτες, οἱ ὁποῖοι ἀρξαμένης τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐφανέρωσαν τὴν πίστιν των καὶ συνεπολέμησαν μετὰ τῶν πατριωτῶν των κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὑποχωρήσαντος προσκαίρως τοῦ Ἀγῶνος τὸ 1824, συνελήφθησαν, ἤχθησαν εἰς τὸ Ρέθεμνος καὶ παρωρμήθησαν ὅπως προσέλθουν εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποστατήσει. Τὴν 28ην Ὀκτωβρίου οἱ ἀδελφοὶ Μανουὴλ καὶ Ἀγγελῆς (υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ρετζέπη), ὁ Γεώργιος (υἱὸς Κωνσταντίνου Ρετζέπη) καὶ Νικόλαος (υἱὸς Ἰωάννου Ρετζέπη, ἄλλου ἢ οἱ πρῶτοι), ἀπεκεφαλίσθησαν πρὸς τῆς «Μεγάλης Πόρτας» τοῦ Ρεθέμνου, ὅπου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀνηγέρθη ναὸς πρὸς τιμὴν των. Ταχέως ἐγένοντο ἀντικείμενον τιμῆς ὡς νεομάρτυρες, συνετάχθη δὲ χειρόγραφος ἀκολουθία αὐτῶν, ἡ ὁποία σώζεται ἐν τῇ ἱ. μονῇ Γωνιάς Κισάμου<sup>1</sup>, καὶ ἐτυπώθη<sup>2</sup>. Κατὰ δὲ τὸ 1888 καὶ συνεστήθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Αἰμῆς Εὐμενίου Ξηρουδάκη Ἐπιτροπὴ, διὰ νὰ συλλέξη ἐγράμους πρὸς ἀνέγερσιν ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τῶν τεσσάρων νεομαρτύρων ἐν τῇ γενετείρᾳ των. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε καὶ τὴν «φυλλάδα» τῶν ἁγίων, ὅπου ὁ μὲν κανὼν ἔχει συγγραφῇ ὑπὸ Καλλινίκου Νικολεττάκη, ἐπισκόπου Ρεθύμνης, τὸ μεγαλυνάριον ὑπὸ Νικολάου Σταυράκη καὶ τὸ ἀπολυτίκιον ὑπὸ Μελετίου Νικολεττάκη, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης<sup>3</sup>.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Ὅπου εἶδον αὐτὴν τὸ 1946 καὶ ἐσημείωσα ὡς ἑξῆς :

XIX (1852)

Σχῆμα τέταρτον. Καλλιγραφημένος· αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ κεφαλαῖα δι' ἐρυθροῦ μέλανος.

Ἀκολουθία τῶν Ἀγίων τεσσάρων Νέων τοῦ Χριστοῦ Μαρτύρων Ἀγγελῆ, Μανουήλ, Γεωργίου καὶ Νικολάου τῶν ἐν Ρεθύμνῃ μαρτυρησάντων ναλλομένη τῇ κη' Ὀκτωβρίου ἐσπέρας· ἐν τῇ μεγάλῃ ἐσπερινῷ... Σελίδες 40 (αἱ 32-40 λευκαί).

Σελ. 31 : Ἡ φυλλάδα αὕτη ἐγράφη διὰ πόθο καὶ εὐλαβία τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ παρασκευῆς κουρμουλοπούλας κατὰ μῆνα αὐγυσταίου 1852 ῥέθυμνος καὶ εἰς ὅποιον ναὸν θελήσῃ ἔχει χρέος νὰ τὴν ἀφιερῶσιν διὰ μνημόσυνον τῶν γονέων τῆς.

2. Τὸ πρῶτον ἐν Ἀθῆναις τὸ 1852, ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου τὸ δεύτερον τὸ 1865, ἐν Ἀθῆναις εἶτα τὸ 1877, καὶ τέταρτον ἐν Κορίνθῳ τὸ 1888. Πρβλ. L. Petit, BAG, Bruxelles 1926, σσ. 182-183.

3. Ἀκολουθία τῶν ἐκ Μελάμπων τῆς ἐν Κρήτῃ Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Αἰμῆς ἁγίων τεσσάρων τοῦ Χριστοῦ νεομαρτύρων Ἀγγελῆ, Μανουήλ, Γεωργίου καὶ Νικολάου τῶν ἐν Ρεθύμνῃ τῇ κη' Ὀκτωβρίου τοῦ σωχδ' μαρτυρησάντων. Ἀνατύψεις μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων. Ἐν Ρεθύμνῃ, τύποις Στ. Ἐμμ. Καλαϊζάκη, 1888, 8°, σσ. 24.